

Vüsalə Mirzəyeva
Azərbaycan Dillər Universiteti

XX ƏSR AFRO-AMERİKAN ROMANININ BƏDİİ QAYNAQLARI (MAGİK REALİZM ƏNƏNƏLƏRİ KONTEKSTİNDƏ)

Açar sözlər: *Afro-amerikan ədəbiyyatı, "Qara estetikası", "pregenerik mif", blyuz, trikster, magik realizm*

Key words: *African-American literature, "The Black Aesthetics", "pregeneric myth", blues, trikster, magical realism*

Ключевые слова: *Афроамериканская литература, «Черная эстетика», «преджанровый миф», блюз, трикстер, магический реализм*

ABŞ ədəbiyyatının böyük bir hissəsini təşkil edən afro-amerikan ədəbiyyatı xüsusi çəkisinə, mənəvi-ruhi potensialına və Amerika ictimaiyyətində baş verən proseslərə təsir gücünə malik bütün dünyada geniş oxucu kütlələsinin rəğbətini qazanmış ədəbi prosesdir. Kəlləliyi ümumbəşəri mənəvi-əxlaqi dəyərlər kontekstində tənqid atəşinə tutan və mütərəqqi mövqeyi ilə fərqlənən müəlliflərin bu mövzuda yazdığı əsərlər dünya ədəbiyyatında böyük mənada ajiotaj yaratdı. Afro-amerikalıların özünəməxsus ənənə şəcərəsinin köklərini və üzləşdikləri problemlərin bədii ədəbiyyatda ifadəsinin həlli yollarını tapmaq üçün afrikan keçmişinə qayıdış kimi tendensiyalar. XX əsr afro-amerikan nəsrinin əsas xüsusiyyətlərindəndir. Qaradərili yazışlar yaradıcılıqlarında folklor, afro-amerikan musiqisi ənənələri – blyuz, jazz kimi formalardan eksperimentlər aparır, həmvətənlərinin mövcud ABŞ cəmiyyətindəki mövqeyini realist boyalarla təsvir edirdilər. Klod Makkeyinin 1920-ci illər Harlem həyatından bəhs edən "Harlemə qayıdış" (Home to Harlem, 1929), zənci folklorunun tədqiqatçısı Zora Nil Herstonun əfsanə və nağıllardan ibarət "Qatırlar və adamlar" (Mules and Men, 1935), oxucunun xəyalında qaradərili insanların dünyasını canlandıran "Tanrını görmüş gözlər" (Their Eyes Were Watching God, 1937) kimi bu səpgidə yazılmış əsərlər afro-amerika ədəbiyyatının inkişaf istiqamətlərini müəyyənləşdirdi.

XX əsrin I yarısı ABŞ dövlətinin siyasi arenasında tez-tez rast gəlinən afro-amerikalıların hüquqlarının qorunması barədə şüarlar yeni nəzəriyyənin – "Qara estetikanın" meydana gəlməsinə səbəb oldu. "Qara İncəsənət hərəkatı"nın (Black Arts Movement) üzvləri, "universal mövzulardan yan keçib, ancaq qaradəriliyə problemlərini əhatə edən əsərlər yaradınl!" kimi oxşar çağırışlarla gənc yazıçılara səsləndirdilər [9]. Digər nəslin yazıçıları "universal" mövzular axtarışında olmaq iddiasında olduqları halda, qaradərili yazıçılar qəsdən öz milli mədəniyyətlərinin və ənənələrinin dərinliklərinə baş vurur, tarixi araşdırır, mifyaradıcılığı ilə məşğul olurlar. 1950-ci illərdə afro-amerikalı müəlliflər məqsədli şəkildə ABŞ ədəbi mühitinə qoşulmur, axına düşərək fəaliyyət göstərmək arzusunda deyildilər. Yazıçılar əsərlərinin qəhrəmanını qaradərili seçməklə yanaşı, oxucusunun da məhz eyni problemləri yaşayan auditoriya olması adi hala çevrilmişdi. Artıq ABŞ-dakı anti-könlək əhval-ruhiyyəsi afro-amerikan romanının aktual mövzusunə çevrilmiş və

dövrün yazıçılarının əsas yaradıcılıq istiqamətini təyin edirdi. Qaradərili yazıçıların yaradıcılığı afro-amerikan nəsrinin realizm yolunda addımlarını sürətləndirdi. Bu yazıçılarla yanaşı XX əsr ABŞ ədəbiyyatının digər nümayəndələri də kəlləliyi ümummillə faciə hesab edirdilər. Belə ki, problem kəllə sahiblərinin xeyirxahlığı və ya zülmkarlığında deyil, qaradərili insanı görməzdən gələn sosial sistemin özünün ədalətsizliyində idi.

Etnik-millə mənsubluğunu müəyyənləşdirmək cəhdi, irqi ayrı-seçkiliyə, ədalətsizliyə qarşı qəzəb, ağdərililər tərəfindən işgəncələrə məruz qalmaları, təhqir və təqib edilən zəncilərin ağır həyatları XX əsrin görkəmli zənci yazıçıları Harlem İntibahının nümayəndələri Lenqston Hyuz, Riçard Rayt, Zora Nil Herston, Ralf Ellison və bir sıra afro-amerikalı yazıçıların əsərlərində əks olunmağa başladı. Keçmişlə bağlı mövzular bu yazıçıların yaradıcılığında əhəmiyyətli yer tuturdu. Müxtəlif hadisələri yeni baxış bucağı altında dəyərləndirən müəlliflər afro-amerikalının şüurunun formalaşmasında böyük təsir göstərmiş tarixi faktları xüsusi maraqla araşdırırdılar. Tarixə müraciət həm də soy kökünə müraciət idi. Afrika özünün insanı, ənənələri, sirlə aləmi, müəmmallarla dolu ecazkarlığı ilə yazıçıların marağına səbəb olurdu. "İtirilmiş cənnət", həsrəti çəkilən torpaqlar yeni latın-amerikan romanında Kolumba qədərki Amerika idisə, bu sənətkarların yaradıcılığında sivilizasiyadan kənar vəhşi Afrika diyarı idi. Afrika kontinentinin bir çox romanlarda hadisələrin cərəyan etdiyi məkan kimi seçilməsi soydaşlarını, ümumiyyətlə Afrikanı tanımaq və tanıtmaq həvəsindən doğurdu. İrqi bərabərsizlik mövzusu ilə yanaşı afro-amerikalı müəlliflər tez-tez dini ayinlərə, zənci folkloruna müraciət etməklə həmvətənlərinin düşüncə mexanizmini hərəkətə gətirən qüvvəni təyin etməyə müvəffəq olurdular. XX əsr afro-amerikan ədəbiyyatında yaranan bu kimi meyllər afro-amerikan mədəniyyətinin kökünə olan maraqlardan irəlilə gəlirdi. Zəncinin daxili aləmini, dünyagörüşünü, milli ənənələrini obyektiv şəkildə əks etdirməyə çalışan yazıçılar bu problemi, dövrün mənəvi məzmununda dəyişikliklərinə reaksiya kimi qiymətləndirirdilər. Sosial zülmün qurbanı kimi təsvir olunan qaradərili amerikalı, bədii əsərdə qədim mədəni ənənələrinin vəhdətində təsvir olunur. Romanın süjet xəttinin əsasını təşkil edən zənci folklor nümunələri bu xüsusiyyətlərin daha düzgün şəkildə qavranılması üçün uğurlu mənbədir. Ümumiyyətlə, afro-amerikan romanı semantik quruluşuna görə folklor-mifoloji, dini və yeni latın-amerikan təhkiyəsinə xarakterik bədii prinsiplərin üzərində səciyyəlidir. İdeya baxımından bu əsərlər zənciləri abolisionist hərəkatına həvəsləndirmək mövzusunda kənar çıxmırdı.

Folklor-mifoloji motivlər və mif-obrazlar bilavasitə milli-mənəvi, etnik dəyərlərin bədii əsərdə təzahürüdür. Mifoloji motivə, meyl ümumiyyətlə XX əsr latın-amerikan ədəbiyyatına xas xüsusiyyət olduğu kimi afro-amerikan ədəbiyyatına da xarakterikdir. Lakin mif hər iki ədəbiyyata eyni mənəni ötürmür. Mif, latın-amerikan romanında reallığa tarixi və mifoloji müstəvidən yanaşmadırsa, afro-amerikan romanında qəhrəmanın qeyri-adi nəzərlərlə dünyaya baxışı, reallığı fərqli şəkildə qiymətləndirməsidir. ABŞ bədii fikrində folklor-mifoloji motivlərin bu istiqamətdə təhlili onun nəzəri-tənqidi aspektdən inkişafına doğru irəliləyiş idi. Bu ədəbiyyatın təşəkkülü və inkişaf mərhələlərinə toxunarkən onun strukturalist və poststrukturalist ənənələrə söykəndiyi göstərilir, afro-amerikan ədəbi tənqidinin

fəlsəfi-nəzəri əsasları mətnin strukturunu və dekonstruksiyasını öyrənən təmayül-lərin daşıyıcısı hesab olunur. Nəzəriyyəçi Roberto Stepto özünün “Pərdə arxasın-dan: Afro-amerikan nəsrinin öyrənilməsi” adlı kitabında qeyd edir ki, “afro-ameri-kan mədəniyyəti kökündə azadlığa və müstəqilliyə can atmaq kimi mövzular du-ran, pregenerik mifin (ilkin mif) üzərində mövcuddur. Bu mif digər ədəbi kanon-ların formalaşmasına, ədəbi prosesdə yaranan ümumi ideyaların yaranmasına va-sitəçidir” [17]. Afro-amerikan mədəniyyəti təməlinə azadlığa, müstəqilliyə, bili-yə meyl göstərən ənənələrin tarixinə malikdir. Roberto Steptonun fikrincə, bu ədə-biyyatdakı “pregenerik mif” afro-amerikalının azadlığa, özünü ifadə etməyə gös-tərdiyi həvəsin nəticəsində formalaşmış təfəkkürün məhsuludur. Afro-amerikan ədəbi ənənələrinin mövcudluğu nümayəndələrinin təkcə qaradərili olması ilə dey-il, məhz əsərlərindəki “pregenerik mif”in real şəkildə təsviri ilə bağlıdır. “Afro-amerikan ədəbiyyatının tarixi, linqvistik müstəvidə forma və ideya axtarışında olan pregenerik mifin üzərində qurulmuşdur” [18]. Roberto Stepto, afro-amerikan ədəbiyyatında azadlığa can atmaq kimi anlaşılan mövzuların məhz mifik təfəkkür-dən doğduğunu iddia edirdi.

Roberto Steptonun afro-amerikan romanının əsasını təşkil edən – afro-ame-rikan ədəbi ənənələrinin öyrənilməsində mətnin strukturundan pregenerik mifi aç-karlayaraq öyrənmək lazımdır ideyası, digər tənqidçilərin əks fikrinə məruz qaldı. Harold Beyker, Roberto Steptonun “pregenerik mifi” afro-amerikan ədəbiyyatının əsası kimi göstərmək üçün yetərinə açıqlamadığını söyləyir. H.Beyker afro-ame-rikan romanının ənənələrinin başqa mənbələrə bağlılığını söyləyir. O bu romanın afro-amerikan musiqisi (blyuz) və folklor motivləri əsasında formalaşdığını vur-ğulayır. Kələlikdən qurtulmaq, “ağların” qoyduğu qayda-qanunlara riayət etmə-mək, boyun qaçırmaq kimi cəhdlər həm afro-amerikan romanın ideya-mövzu xü-susiyyətini, eynilə də blyuzun əsasını təşkil edir. Həmçinin, H.Beyker qeyd edir-di ki, blyuz ənənələrindən istifadə etməklə afro-amerikan romanı “öz-özünü izah edir”. Blyuz, caz motivləri afro-amerikan ədəbiyyatında xüsusi yer tutur. XX əsrin əvvəllərində yazıçılar öz yaradıcılıqlarında bu musiqinin qanunlarına söykənərək ədəbi bədii nümunədə eksperimentlər aparırdılar. Blyuzdan, cazdan ibarət motiv-lərin nəsrə görünməyi onun fəlsəfi konsepsiyasının yaranmasına səbəb oldu. “Qara incəsənət hərəkəti”nin üzvləri – afro-amerikalı müəlliflər cazı, blyuzu təd-qiq etməyə başladılar. Artıq XX əsrin II yarısında *blyuz* afro-amerikan mədəni-yətində *azadlıq və müstəqillik* simvoluna çevrilmişdi. Bir çox nəsr əsərlərinin poe-tikasında blyuz (Q.Neylor “Kafe Beyli”, 1992) və caz imrovizələri (T.Morrison “Sevgili” 1987, “Caz”, 1992) mətnin strukturunun əsas prinsiplərindən hesab olu-nur. Afro-amerikan romanın bədii üsullarından sayılan həm “sual-cavab” (call-and-response), metodunda, həm də ifadələrin harmoniyasında, melodikliyində blyuzu mənbə kimi göstərmək olar. Onların biri-birinə təsiri isə harmonik vəhdət yaradır. Yeni nəsil yazıçılar öz sələflərinin əsərlərini yeni anlamda dəyərləndir-ərək, eyni mövzuları yenidən bədii təhlil obyektinə çəkmişlər. Afro-amerikan ədəbi tənqidində bu xüsusiyyət “işarə” kimi qəbul edilirdi. Məsələn, Alis Uokerin magik realizm yaradıcı metodu ilə qələmə aldığı “Bənövşəyi rəng” (The Color Purple, 1982) romanı, oxucusuna sələfi Zora Nil Herstonun “Tanrını görmüş gözlər”i (Their Eyes Were Watching God, 1937), R.Ellisonun “Gözəgörünməz adam”

(Invisible Man, 1952) romanı isə R.Raytın “Amerika oğulları”, “Zənci oğlan” (Native Son, Black boy, 1940) romanlarını xatırladır. Bu həm də afro-amerikan ədəbiyyatının ənənələrinə xas üsullara – “sual-cavab” (call-and-response) və təkrarlanmaya “işarə”dir. Zora Nil Herstonun “Tanrını görmüş gözlər”, Alis Uokerin “Bənövşəyi rəng” romanlarında olduğu kimi bəzən afro-amerikan ədəbiyyatında fərqli nitq mədəniyyəti olan bir neçə təhkiyyəçiyə rast gəlinir. Alis Uokerin bu xü-susiyyəti özündə daşıyan romanı həm məzmun, həm forma etibarı ilə Zora Nil Herstonun “çağırışına” bir növ “hay, cavab” idi. Bu xüsusiyyət mətnin struktur-u araşdırarkən daha aydın şəkildə özünü göstərir. Hər iki əsərdə təhkiyyə “iki sə-slə” – normal ingilis dili və “qara ingilis dili”ylə nəql olunur. Romanda qoyulmuş bu “iki səs” problemi tarixi faktlara “işarədir”. Amerika torpaqlarında quldarlar kələləri fərqli qəbilələrdən seçib gətirirdilər. Hər bir Afrika qəbiləsinin öz dili ol-duğundan qullar bir-birilərini və sahiblərini anlamaq üçün ingilis dilini öyrənmək məcburiyyətində idilər. Lakin bu ağıdəriliyin səlis danışdığı ingilis dili deyil, kələ-lərin istifadə etdiyi gizli mənalara daşıyan, işarələrlə zəngin “qara ingilis dili” idi. Şifahi nitqin yazı mətninə olduğu kimi köçürülməsi eksperimenti, əlbəttə ki, dan-ışq dilinin özünəməxsusluğunu qoruyub saxlamaq məqsədi güdürdü.

Öncədən qeyd etdiyimiz kimi, afro-amerikan ədəbiyyatının ənənəsinə çev-rilmiş, afro-amerikan musiqisinin – blyuzun, cazın nəzəri hissəsini təşkil edən bu bədii üsullar (“sual-cavab” (call-and-response), təkrarlanma, “meymun-trikster”), ədəbiyyata afro-amerikan musiqi ənənəsindən gəlmişdir. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, afro-amerikan nəsrinin özünəməxsus xüsusiyyətlərindən olan “sual-ca-vab” (call-and-response) üsulu afro-amerikan dini mərasimlərində də mövcuddur. XIX əsr kələ zəncilərin avtobiografiyasına toxunan Uilyam Dyuba, Buker Ti Va-şinqtonun əsərləri “sual”, bu “suala cavab-hay” verənlər isə yaradıcılığı XX əsrə tə-sadüf edən yazıçılar idi. Ədəbi proses nəsilər arası qırılmaz ənənəyə çevrilmişdi. Nəzəriyyəçi Henri Lui Heyts bu ənənənin tarixini afro-amerikan mədəniyyətdən gələn “trikster-qəhrəman”a bağlayırdı. Onun nəzəri əsaslarına görə “meymun-triks-ter” nəsilər arası bağlılığa səbəbkar olan vasitəçi qismindədir. Harold Beyker, Ro-berto Stepto kimi nəzəriyyəçilər afro-amerikan romanını məfkurəyə bağlayır. La-kin Henri Lui Qeyts bu fikirlə razı deyil. H.L.Qeytsə görə, afro-amerikan ədəbi-yatını tam sosial, ideoloji aspektdən araşdırmaq qəbuləilməzdir. O iddia edir ki, afro-amerikan ədəbiyyatını ideoloji aspektdən araşdırmaq, mətnin ədəbi-bədii də-yərlərini nəzərə almamaq deməkdir. Afro-amerikalı müəlliflərin əsərlərini, formal xüsusiyyətlərindən mətnin dekonstruksiyasından, dilinin təhlilindən çıxış edərək araşdırmaq lazımdır [10]. H.L.Qeyts, afro-amerikan ədəbiyyatının ədəbi-bədii qaynaqlarını, afro-amerikan mədəni diskursu çərçivəsində şifahi söz sənətində ax-tarmağın labüdlüyünü vurğulayır və folklor-mifoloji motivləri afro-amerikan ədə-biyyatının nəzəri hissəsi kimi görürdü. Nəzəriyyəçi “The Signifying Monkey, (1988) kitabında “Zənci ədəbiyyatı”nın bütün bədii nümunələrində rast gəlinən folklor, xalq danışq dili bu ədəbiyyatın təməlidir, fikrini qeyd etmişdir [11]. H.L.Qeytsin bu nəzəriyyədə əsas obyekt kimi götürdüyü, Qərbi Afrika folklorun-dakı triksterə bənzəyən “signifyin’ monkey” obrazı müəyyən tarixə malikdir. Qər-bi Afrika qəbilələrinin miflərində o, ilahinin elçisidir. Yerli və ilahi dünyanın, sakral-dünyəvi, real və fəvqəltəbii aləmlərin arasında əlaqələndirici missiyanı da-

şıyan “trikster-qəhrəman”, eyni zamanda özünün təxəyyülündə qurduğu dünya ilə həqiqi reallığın astanasında duraraq hər iki dünyaya vasitəçilik edir. Mətnin təfsircisi olan “signifyin’ monkey” sonradan təhkiyəvi əhəmiyyətə yiyələnir. Onun afro-amerikan folklorunda peyda olması heç də təsadüfi deyil. O təkcə “elçi” yox, eyni zamanda amerika mühitinə transformasiya olunmuş Eşunun (afrika xalqlarının mifologiyası) obrazıdır. “Trikssterizm” – insanın özünü qoruya bilmədiyi dünyada onun bu həyata uyğunlaşmasına vasitəçi olan obrazdır. Oyun zamanı o, sağ qalmaq üçün üzünü gizlətməli, ifşa olunmamaqdan ötrü roldan rola girməlidir. Sıması (bəzən bir neçə üzleri olur) görünməsə də varlığının mövcudluğu şək-şübhə doğurmur. Triksster obrazı nə keçmiş, nə gələcəyi olan, kənarında qalmış biridir. “Görünməz adam” romanındakı Raynhart tipik trikssterdir. O absurd dünyada özünü çox yaxşı hiss edir. Çünki bu yeknəsəqlik onun həyatıdır. Triksster ənənəsini XX əsrin sonu afro-amerikan ədəbiyyatında bir az fərqli şəkildə görmək mümkündür. (Milkmen, “Solomonun nəğməsi”). Keçmişlə gələcəyin, təxəyyüllə reallığın mərkəzində duran triksster-qəhrəman bu dövr ədəbiyyatına əcdadlarının ənənələrini davam etdirmək üçün afrika folklorundan gəlmə fiqurudur. Folklor obrazlardan istifadə magik realizmdə yaddaşın əfsanələr, sehrli xəyallarla yaradılmış aləmini hərəkətə gətirən, daha təbii və canlı şəkildə təsvir edən vasitələrdəndir. Xalqın zamanla yaratdığı bütün mədəni-mənəvi keyfiyyətləri özündə cəmləşdirən folklor, bütövlükdə xalqın özüdür və yalnız folklorlarda xalq özü-özündən böyük olar [1].

Afro-amerikan ədəbiyyatının tarixini, inkişaf prinsiplərinə nəzər yetirərkən belə nəticəyə gəlmək olur ki, XX əsr afro-amerikan ədəbiyyatı bütün xüsusiyyətlərini təkcə öz sosial-tarixinə, folklor ənənələrinə deyil, həmçinin digər ölkələrin ədəbiyyatının təcrübəsinə, xüsusən latınamerikan ədəbi ənənələrinə söykənərək inkişaf etdirmişdir. Bu səbəbdən XX əsr afro-amerikan ədəbiyyatının tam dərk edilməsində onu digər ölkələrin xüsusən də Latın Amerikasının ölkələrinin ədəbiyyatı ilə eyni məcrada qaynamasına səbəb olan faktlara nəzər yetirmək lazımdır. Latın Amerikasının xalqlarının və ABŞ dövlətinin inkişaf tarixinin bəzi mərhələlərində bir çox oxşar siyasi-tarixi faktlar mövcuddur. Amerika qitəsinə ağdərili kolonizatorların və qaradərili qulların ayaq basması irqi müxtəlifliyin meydana gəlməsinə səbəb oldu. Belə ki, Cənubi Amerikada irqi ayrışdırıcılıq nəzərə çarpacaq dərəcədə yoxa çıxaraq bu ölkələrin əhalisinin bir xalq kimi formalaşmasına səbəb oldu. Assimilyasiya prosesinə təkcə millət deyil, eyni zamanda mədəniyyətlərin, üç fərqli irqə məxsus xalqların ənənələri də məruz qaldı. Şimali Amerikada isə afro-amerikalılar özlərini iki – “ağ və qara” mədəniyyətlərin kəsiyində etnik qrup kimi hiss edirdilər. Ağdərillilərin cəmiyyətinə qoşulma cəhdləri uğursuzluqla qarşılaşsa da, cəmiyyətdən ayrılma, “xüsusiləşmə” həvəsi də reallaşa bilmirdi. Latınamerikan mədəniyyəti isə qatışıq – Avropa, hindu, zənci ənənələrinin timsalında hibridləşmə prosesinə uğradı. Avropalının şüurlu, zənci və hindunun mifik düşüncə tərzini bir araya gətirərək gerçəkliyin təsvirində orijinal metod – “sehrli realizm” ərsəyə gəldi. Bu sənətkarlar öz əsərlərindəki qəhrəmanları ümumiləşdirərək Latın Amerikasını sosiumundan çıxış etdilər. Müxtəlif irq və xalqlara mənsub yazıçılar vahid Latın Amerikasının ölkələri ədəbiyyatını formalaşdırdılar. XX əsrin II yarısından Latın Amerikasının ölkələrində yeni istiqamət – Latın Amerikasının romanının inhisarı hesab olunan magik realizm, XX əsrin II yarısından etibarən dünya ədəbi pro-

ssesində ümumi bir tendensiya kimi vüsət aldı. Latınamerikan mifopoetik düşüncə formasına bənzər, bəzi hallarda isə bu düşüncə formasından fərqli, müstəqil metod kimi mövcud olan magik realizm, XX əsr Qərb və ABŞ ədəbiyyatında da eyni tendensiyaları özünün əsas xüsusiyyəti kimi göstərə bildi. Buna səbəb, ABŞ və Latın Amerikasının ölkələrində oxşar kulturoloji vəziyyətin inkişafı oldu. Lakin bu oxşarlığın fərqli tərəfləri də mövcud idi. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi latınamerikan magik realizmi bir-birini tamamlayan ikili düşüncənin üzərində qurulmuşdu. Bu romanın personajının qeyri-idraka əsaslanan təfəkkürə malik olmağı təhkiyədə ixtilaf doğurmur. Müəllif lazımı anda zənci və hindunun mövqeyindən çıxış edə bildiyi kimi, rəşional düşüncəyə malik avropalının da mövqeyini göstərə bildirdi.

Latın-amerikan magik realizminin təcrübəsinə yiyələnən XX əsr ABŞ ədəbiyyatının ən görkəmli nümayəndələrindən olan Qloriya Neylor, Nobel mükafatı laureatı Toni Morrison, Alis Uoker kimi yazıçılar zənci folklor ənənələrinin sintezində, həm etnik, həm də ümumamerikan xüsusiyyətlərə malik tamamilə yeni kontekstdə romanlar yazırlar. Müəlliflər zənci mifologiyası elementlərini real həyat təsvirləri ilə, xalq danışığı dilini ədəbi dillə qarışdırmaqla məndə bədii oyunlar qurmağa müvəffəq olurdular. Mif nümunələri ilə romanda ritorika, düşüncə, all-yuziya kimi Avropa postmodernizminin tempinə qoşulan Toni Morrison, bu elementləri mənə və mövzu baxımından birləşdirir. O, postmodernist nəsrin tarixi mövqedə qərar tutan afro-amerikalı qəhrəmanında şəxsiyyətin paralanması əyani surətdə göstərir. (Caydin, “Qətran müqəvva”, Milkmen, “Solomonun nəğməsi”). Qərb mədəniyyətinin təsiri altında təlim-tərbiyə almış qəhrəman müstəqil seçim etmək imkanına malik olsa da daxildəki boşluğu hiss edir. O bu boşluğu doldurmağa əcdadlarının ənənələrini qəbul etməklə, tarixi keçmişinə dönməklə nail ola bilər. Lakin o, yalnız Qərb insanının şüuru, təfəkkürü ilə gerçəkliyi dərk etmək olar, fikrini ciddi hesab edir. Mifik dünyagörüşünü sadələşdirən insanların təfəkkürü həzm edə bilər, kimi düşüncə qəhrəmanının varlığını yeni mərhələyə ancaq əcdadlarının ənənələrinin davamçısı olaraq çatmağında görürük. “Solomonun nəğməsi”ndə qəhrəman üzleşdiyi bir sıra çətinliklərdən sonra anlayır ki, əcdadlarının inancını heç də sadələşdirmə yox, nəşillər arası əlaqənin əsasıdır. Buna baxmayaraq, afro-amerikan romanının qəhrəmanı keçmişə olan baxışlarını dəyişə bilmədiyindən çıxılmaz vəziyyətdə qalır. XIX əsr afro-amerikan romanında reallığı mifik təfəkkür vasitəsi ilə dərk edən qəhrəman izahı olmayan mistik elementləri adi hal kimi qəbul edirdisə də, müasir dünyada orientir götürə bilməyən qəhrəman bu halları fəvqəltəbii hadisə hesab edir. XX əsr afro-amerikan romanında Folknerin əsərlərində hiss etdiyimiz qatmarışılıq, qəzavü-qədər, süni həyacan, şüur axını mövcuddu. Şəxsiyyət probleminə də romanda elə Folknersayağı aydınlıq gətirilir. Zənci kölə Seti yenidən sahiblərinə geri qaytarılanda onu ancaq bir fikir narahat edirdi – uşaqlarının kölə gələcəyi. Çıxış yolunu övladlarını öldürməkdə görəndə Seti, ancaq körpə qızını öldürməyə imkan tapır. Afrika günəşinin qızdırdığı torpaq qədər dözülməz qəlb yangısı ilə yanan afro-amerikalı qəhrəman onu qarabaqara izləyən kölə taleyindən qurtulmaq üçün bu addımı atmağa məcbur olur. Hər nəfəs aldığında bu yangını sönməyə qoymayan, əksinə közərdən udduğu hava onun daxilinə acı həqiqətləri hopdurur. Kölə qadın ikiqat kölədir! Sənin qızını da bu tale gözləyir, başqa heç nə! Ucsuz-bucaqsız qarğıdalı çölləri, qurumuş dodaqlar, qızar-

mış gözlər, gün şüalarından yanıq, heydən düşmüş bədən. Və bu zaman sən insan yox, əşya olduğunu anlayırsan. Ən dəhşətli isə bunun heç vaxt bitməyəcəyini, bitirmək üçün tarixini, gen yaddaşını silməli, bunun isə mümkün olmadığını dərk etdiyində baş verir.

Folkner və Q.Q.Markes ədəbi irsinin ənənələrini XX əsr afro-amerikan romanında əks etdirən, T.Morrison bu ənənələri yaşatmağın ən uğurlu yolunu magik realizm metodunun vasitəsi ilə təmin etdi. T.Morrison bu ənənələri özünüküləşdirərək, yeni mərhələdə uğurla inkişaf etdirməyə nail oldu. Folknerin məşhur "Avessalom, Avessalom" və Morrisonun magik realizm prinsipləri əsasında yazdığı "Sula", "Sevgili", "Solomonun nəğməsi". "Cənnət" əsərləri arasında oxşar xüsusiyyətlərin mövcudluğu heç kimdə şübhə doğurmur. Folknerin romanlarında olduğu kimi, T.Morrisonun əsərlərində də xristian düşüncə tərzini öz bədii ifadə vasitəsi tapmışdır. Lakin T.Morrison romanlarında dini motivlər, zənci mifologiyası və folkloru ilə vəhdətdə verilir. Bu isə Latın Amerikasının ölkələri və afro-amerika ədəbiyyatında magik realizmin poetikasının sinkretik xüsusiyyəti kimi başa düşülür. Magik realizm prinsipləri əsasında yazılmış afro-amerikan romanında rast gəlinən fəvqəltəbii elementlər, xalq inancları, dini motivlər təsvir edilən dövrün həqiqətlərinə reaksiya olaraq, afro-amerikalının milli mənsubiyyətini önəmliyə, bütöv bir etnosun tarixən aldığı zədəni, faciəvililiyi daha dürüst şəkildə açıqlayır. Son olaraq, afro-amerikan ədəbiyyatının tarixini, inkişaf prinsiplərini araşdırarkən belə nəticəyə gəlmək olar ki, bu ədəbiyyat bütün inkişaf mərhələlərini təkcə öz sosial-tarixindən, folklorundan deyil, həmçinin digər ölkə ədəbiyyatının təcrübəsinə söykənərək keçmiş, müasir oxucunun diqqətini cəlb edəcək mövzuların axtarışında yeni üsullar tətbiq edərək özünün yüksəliş dövrünü yaşamışdır. Bu isə XX əsr afro-amerikan romanının mahiyyətə yeni konsepsiyada inkişafından xəbər verən xüsusiyyətlərdəndir.

Ədəbiyyat

1. Quliyev Q. XX əsr Amerikan ədəbiyyatşünaslığında aparıcı cərəyanlar. Bakı: Çapşöhr, 2011, 208 s.
2. Toni Morrisonun Seçilmiş Əsərləri. Ön söz və tərc. Qasımov İ.Ə. Bakı: Şərq-Qərb, 2011, 808 s
3. Фолкнер У. Собрание сочинений в 6-ти томах. — М.: Художественная литература, 1984. Т.1 . 589 с. Т.2 .685 с. Т.3 . 652 с. Т.4 684 с. Т.5 - 653 с. Т.6 - 669 с.
4. Baker H.A. Blues, Ideology, and Afro-American Literature: A Vernacular Theory. Chicago: Univ. Of Chicago Press, 1984.
5. Baker H.A. Modernism and the Harlem Renaissance. — Chicago: Univ. Of Chicago Press, 1987.
6. Black Literature and Literary Theory, ed. by H. L.Gates. N. Y.: Methuen, 1984.
7. Du Bois W.E.B. The Souls of Black Folk. N. Y.: New American Libr., 1969.
8. Ellison R. Invisible Man. -N. Y.: Random House, 1990.
9. Fuller Hoyt W. The New Black Literature: Protest or Affirmation // Gayle, Jr. A. The Black Aesthetic. - N.Y., 1971.p.337
- 10.Gates H. L. Preface to Blackness: Text and Pretext II Afro-American Literature: The Reconstruction of Instruction, ed. by D. Fisher and R. B. Stepto. - N. Y., 1979.p.68.
- 11.Gates H.L. The Signifying Monkey. Oxford: Oxford Univ. Press, 1988.

- 12.Gayle A. The Black Aesthetic. N.Y.: Doubleday, 1972..
- 13.Gayle A.The Way of the New World: The Black Novel in America.Garden City, N. Y.: Anchor Press; Doubleday, 1975..
- 14.Hurston Z.N. Their Eyes Were Watching God. // Hurston Z.N. Novels and Stories. -N. Y.: Penguin Books, 1995. p. 173-335.
- 15.McKay Claude. Home To Harlem. North western University Press,1987.
- 16.Naylor G. Bailey's Cafe. N. Y., 1992.
- 17.Stepto R.B. Teaching Afro-American Literature: Survey or Tradition. The Reconstruction of Instruction//Afro-American Literature: The Reconstruction of Instruction, ed. by D. Fisher and R. B. Stepto. -N. Y., 1979. p. 19.
- 18.Stepto R.B. From Behind the Veil: A Study of Afro-American Narrative, 1979.
- 19.The Langston Hughes Reader. -N. Y.: Braziller, 1958.

Summary

The Afro-American Novel in American Literature of the XX century (In the context of Magical Realism Traditions)

This article deals with the problem of origin of Afro-American literature on the basis African folklore and literary tradition of USA. The main peculiarities of this literature were investigated by scientists for a long time; at last several fundamental works dedicating this question were published almost at the same period, at the end of the XX century. The author made successful links to these sources in the theoretical decision of this problem. Among those works there are "From Behind the Veil: A Study of Afro-American Narrative" by R.Stepto in which the main Afro-American tradition is proclaimed as "pregeneric myth" that's eager for freedom and independence, "Blues, Ideology, and Afro-American Literature" by H.Baker where the theory of origin of afro American literary tradition from blues develops, and the investigation of H.L.Gates named "The Signifying Monkey" which emphasize that the main characteristic feature of Afro-American folklore becomes the figure of trickster, but as the main property of the Afro-American literary tradition - trails "meaning".

In addition, the article analyzes the novels of representatives of Afro-American literature of the last quarter of the XX century, such as T. Morrison, E. Walker, in collaboration with various literary traditions. The choice of these writers is determined by the fact that their works are the most vivid and illustrative examples of African-American literature in the context of the magical realism of the last quarter of the XX century.

Резюме

Новый афроамериканский роман в литературе США XX века (в контексте традиций магического реализма)

В статье рассматривается проблема происхождения афро-американской литературы на базе африканского фольклора и литературной традиции США. Главные особенности этой литературы давно исследовались учеными, но в конце XX века почти в одно время вышло несколько фундаментальных работ, посвященных этому вопросу. Автор сделал успешные ссылки на эти источники в теоретическом решении этой проблемы. Среди них труд Р.Степто «Из-под маски» (From Behind the Veil: A Study of Afro-American Narrative, 1979), в котором основой афроамериканской литературной традиции провозглашается так называемый «преджанровый миф» - стремление к свободе и независимости, книга Х. Бейкера «Блюз, идеология и афро-американская литература (Blues, Ideology, and Afro-American Literature, 1984), где развивается теория происхождения афро-американской литературной традиции из блюза, и

исследование Г.Л.Гейтса «Означающая обезьяна» (The Signifying Monkey, 1988), выделяющее в качестве главной особенности афро-американского фольклора фигуру трикстера (означающую обезьяну), а в качестве основного свойства афроамериканской литературной традиции - троп «означивания».

Кроме того в статье анализируются романы представителей афро-американской литературы последней четверти XX века, таких как Тони Моррисон, Элис Уокер во взаимодействии с различными литературными традициями. Выбор именно этих писателей определяется тем, что их произведения являются наиболее яркими и показательными образцами афро-американской литературы в контексте магического реализма последней четверти XX века.